

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

на правах рукопису

Сапіга Василь Кирилович

**РЕЛІГІЙНА Й СВІТЬСЬКА СФЕРИ
СВЯТКОВО-ОБРЯДОВОГО КОМПЛЕКСУ**

спеціальність 09.00.11 - релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ ДИСЕРТАЦІЇ
на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1996

00759864 (\$)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті філософії Національної Академії наук України (Відділення релігієзнавства)

Науковий керівник – доктор філософських наук
КОСУХА Петро Іванович

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ЗАКОВИЧ Микола Михайлович

кандидат філософських наук
ГОРОВИЙ Валерій Микитович

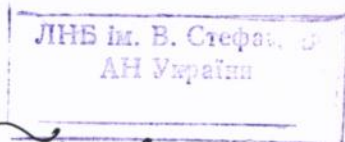
Провідна організація – Полтавський державний
педагогічний інститут
ім. В.Г. Короленка

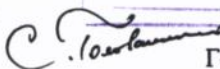
Захист відбудеться " 19 " квітня 1996 р. на засіданні
Спеціалізованої вченої ради Д 01.25.05
в Інституті філософії НАН України (252001, Київ, вул.Трьох-
святительська, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту філософії
(252001, Київ, вул.Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розіслано " 18 " березня 1996 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
к.філос.н.

 Головащенко С. І.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток незалежної Української держави надзвичайно актуалізує проблему усталення нових інтеграторів, які б сприяли консолідації суспільства як асоціації вільних особистостей, а не були спадкоємцями старої інтегративної системи із виразним домінуванням примусової компоненти. Серед таких інтеграторів чи не найпершу роль відіграє духовна культура та її різні складові. У цьому контексті питання генези, еволюції та напрямків подальшого розвитку святково-обрядового комплексу соціуму, співвідношення, взаємодії релігійної й світської його сфер набувають важливого наукового і практичного значення. Будучи інваріантами найусталенішого архетипу, обрядовість забезпечує неперервність національно-культурної традиції і як така має потужний стабілізаційний потенціал. Численні функції свят та обрядів – соціальна, політична, комунікативна, інформаційна, естетична та ін. – обумовлюють суспільні зацікавлення цим феноменом. Водночас асиміляція святково-обрядовим комплексом різних елементів духовної культури суспільства, що неперервно розвивається, робить його відносно нестійким утворенням, яке потребує систематичного філософсько-соціологічного аналізу.

Одним із актуальних питань дослідження святково-обрядового комплексу є взаємовплив, взаємодія в ньому релігійної й світської сфер, вирішення якого дає змогу уточнити механізми генези комплексу, що вивчається, його функції, привернути увагу до актуалізації властивого йому потенціалу за принци-

пово нових умов постання незалежної держави і формування громадянського суспільства в Україні.

Серйозним лишається також вивчення інтегративних і дезінтегративних тенденцій у динаміці розвитку релігійної та світської сфер обрядовості, з'ясування висхідних та низхідних процесів в еволюції кожної з них та всього комплексу взагалі стосовно конкретного українського соціокультурного та, зокрема, релігійно-соціального контексту. Діалектика релігійного і світського елементів в обрядовості полягає і в тому, що перший із них об'єктивно сприяє зміцненню суспільних позицій релігії і церкви, а другий, навпаки, можна вважати за прояв секулярних тенденцій.

У період становлення української державності, національної самосвідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження авторитету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості зростає інтерес і до такої сфери духовної культури, як обрядовість, її місця в релігійній і світській сферах життя людей. Все це, рівною мірою як і недостатня вирішеність проблеми співвідношення релігійного і світського у святково-обрядовому комплексі культури у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, й зумовило зацікавленість дисертанта пропонованою темою.

Стан дослідження проблеми. Попри велику увагу, яку приділяли і приділяють проблемам вивчення обрядовості філософи, історики, етнологи, питання дослідження взаємодії, взаємовпливу релігійної й світської сфер святково-обрядового комплексу не можуть вважатися вирішеними.

Питанням місця й ролі обрядовості в духовній культурі присвячені праці Е.Баллера, Ю.Бромлея, Є.Дулумана, К.Жи-

гульського, М.Заковича, О.Мазаєва, Г.Носової, І.Суханова, Е.Тейлора, О.Тенасе, Л.Тульцевої, Д.Угриновича, І.Фурсіна, Й.Хейзинги та ін. У цих дослідженнях акцентовано увагу, зокрема, на суспільно-політичних, ідеологічних, економічних та інших передумовах походження та розвитку обрядовості, її взаємодії з іншими складовими духовної культури, показано місце і роль свят і обрядів в житті суспільства і особи, розкрито такі їхні складові, як символіка, вербальні компоненти тощо.

Окремі аспекти співвідношення релігійної та світської сфер святково-обрядового комплексу вивчали Г.Бондаренко, В.Борисенко, М.Задорожна, В.Келембетова, П.Косуха, О.Онищенко, В.Руднев, Д.Угринович та ін. Особлива увага приділялася питанню місця обрядовості в побуті народу, особливостей розвитку свят і обрядів у різні історичні періоди, їхніх багатогранних функцій в суспільстві.

Проблеми релігійної обрядовості досліджували А.Анісімов, Р.Белла, А.Вебер, М.Гордієнко, В.Горовий, В.Єленський, А.Колодний, Б.Лобовик, С.Токарев, О.Чертков та ін. Всебічно розкривши роль і місце обрядів у релігійному культі, показавши зв'язок обрядовості з різними елементами релігії, ці та інші автори залишили помітний слід у вивченні релігійного феномену в усій його багатогранності і багатовимірності. В працях названих дослідників показано, що релігійні свята й обряди є одним із вирішальних чинників, які сприяють утвердженню релігії й інших норм і цінностей.

Однак, незважаючи на ґрунтовний підхід до феномену обрядовості, різних її як релігійних, так і світських елементів, проблема співвідношення релігійності і світськості у святково-обрядовій сфері духовної культури залишається малодослід-

женою.

При аналізі широкого кола питань еволюції релігії увага багатьох дослідників (Є.Анічков, С.Артановський, В.Богораз-Тан, М.Гальковський, М.Капустін, В.Ключевський, К.Леві-Строс, А.Стрем та ін.) приділялася явищам релігійного синкретизму, хоч проблеми синкретизму саме як закономірності розвитку обрядовості не знайшли належного відображення.

При розгляді питань обрядовості в контексті етнічних проблем, незважаючи на ряд цікавих ідей у працях Н.Аширова, В.Глаголева, О.Іпатова, Я. Мінкявічуса, О.Шуби та ін., дослідження фокусувалися головним чином на загальних принципах функціонування і розвитку етносів, не враховувався зв'язок обрядів із етноконфесійними чинниками.

На тлі великої кількості досліджень присвячених проблемам містицизму, що акцентувалися на вивченні "містичного досвіду" спілкування із трансцендентним, привертають увагу праці М.Алексєєва, С.Булгакова, В.Джемса, В.Лоського, Р.Отто, П.Флоренського, Р.Штайнера, Е.Шюре, О.Яковлева. Однак у них питання про гносеологічні витоки культового містицизму не отримали належної відповіді.

Що стосується вивчення світської сфери обрядовості, то в численних публікаціях радянських авторів по суті її вкладали у прокрустове ложе так званої соціалістичної обрядовості. Але ж добре відомо, що на елементи світськості в обрядово-святковій сфері культури вказували ще просвітителі XVIII ст. (Вольтер, Д.Дідро, М.-Ж.-А.-Н. де Кондорсе, Г.-Е. Лессінг, Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Толанд та ін.).

Крім того, у дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних учених не знайшли відображення питання генези світської

сфери обрядовості і, звичайно, тенденції її еволюції на найближчу перспективу.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дисертації є здійснення комплексного філософсько-соціологічного аналізу релігійної й світської сфер святково-обрядового комплексу, особливостей їхнього становлення, розвитку та взаємодії на різних етапах функціонування соціуму. Для досягнення поставленої мети дисертант прагне розв'язати такі завдання:

- розглянути святково-обрядовий комплекс як складову частину духовної культури, його структуру, еволюцію, зміст, форму, функції, взаємовплив, взаємодію в ньому релігійних і світських елементів тощо;
- з'ясувати феномен синкретизму як закономірності розвитку та функціонування обрядовості;
- виявити місце і роль містики в обрядовості;
- проаналізувати вузлові етапи еволюції світської сфери святково-обрядового комплексу;
- дослідити свята й обряди у контексті етнічних проблем і визначити їхнє місце в соціокультурному розвитку сучасної України.

Теоретико-методологічна основа дослідження і джерела. При вирішенні поставлених завдань дисертант спирався на сучасні досягнення в галузі методології гуманітарного знання і, зокрема, релігієзнавства.

Не ставлячи перед собою завдання поглибленої характеристики таких загальних питань, як сутність культури, культурного розвитку, національної культури тощо (ці питання глибоко досліджені у працях Л.Гумільова, Н.Злобіна, Е.Маркаряна, Є.Бистрицького та ін.), дисертант намагався акцентувати свою

увагу насамперед на святково - обрядовому комплексі як складовій духовної культури. Саме з позиції особливостей розвитку, функціонування цього комплексу і простежується його роль у відродженні духовності українського суспільства.

При дослідженні структури, функцій, форми, змісту та походження святково-обрядового комплексу, як компоненти духовної культури, феномену синкретизму як закономірності розвитку та функціонування обрядовості, ролі й місця містики в структурі релігійного культу, динаміки розвитку світської сфери у святково-обрядовому комплексі та свят і обрядів у контексті етнічних проблем дисертант запозичив і використав ряд ідей і висновків вітчизняних та зарубіжних філософів, соціологів, істориків, психологів, етнологів, філологів, а також теологів.

Емпіричною основою дисертаційного дослідження стали фактичні дані із праць вітчизняних і зарубіжних науковців та результати конкретних соціологічних досліджень, які були проведені протягом останніх років українськими релігієзнавцями, в тому числі й за участю автора, у різних регіонах країни (в січні-березні 1990 р. — 5055 респондентів у 12 областях України і м.Києві, у жовтні - листопаді 1993 р. — 297 респондентів із числа студентської та учнівської молоді і 105 опитаних експертів методом стандартизованого інтерв'ю "лідерів громадської думки" — активістів різних громадських рухів, політичних партій, офіційних осіб у Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Одеській областях і м.Києві).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі філософсько - соціологічного аналізу святково - обрядового комплексу — складової духовної культури дисертант розглядає

такі два важливі компоненти обряду, як його релігійну і світську сфери, їхнє співвідношення, особливості взаємовпливу, стан і тенденції еволюції в історичному контексті, місце і роль свят і обрядів у соціокультурному розвитку незалежної України.

У рамках розробленої концепції обґрунтовано низку положень, які відрізняються теоретичною новизною:

— будучи складним у структурному відношенні утворенням, духовна культура з необхідністю включає в себе такі компоненти, як свята, обряди, звичаї, котрі у своїй сукупності і єдності утворюють так званий святково-обрядовий комплекс. Ці компоненти як своєрідні "цеглини", об'єднуючись між собою, становлять структуру певної сукупності стійких зв'язків, явищ, дій, уявлень, поглядів тощо, зводять цілісне у своїй багатомірності й поліваріантності соціальне утворення, забезпечуючи тотожність самому собі, зберігаючи основні властивості при різних зовнішніх і внутрішніх змінах;

— константною закономірністю функціонування святково-обрядового комплексу є синкретизм, тобто синтез різнорідних обрядових елементів як релігійних, так і світських, внаслідок чого утворюються нові цілісні системи із специфічною структурою;

— ускладнення містичного компоненту обрядовості є особливістю еволюції культової містики, на яку не впливає спрощення святково-обрядової форми;

— еволюція святково-обрядового комплексу тісно пов'язана із процесом ускладнення соціального організму та його структурної диференціації: в міру послаблення впливу релігійного культу в деяких сферах життя суспільства ("відокремлення" від релігії філософії, моралі, права та ін.), світська сфера

обрядово-святкового комплексу, інтеріоризуючи продукти суспільно-культурного розвитку, дедалі розширюється;

— сакральний вимір має не лише релігійна, але й світська сфера обрядово-святкового комплексу, оскільки коло виявів сакрального визначається онтологічним статусом певних матеріальних об'єктів, моральних норм, вербальних формул тощо — їхнім значенням "особливого", "вибраного" існування;

— святково-обрядовий комплекс тоталітарних суспільств мав своїм сенсом вкорінення світського різновиду релігії як моноінтегруючого чинника, який супроводжувався деприватизацією обрядової сфери, культивуванням мілітарних, імперських настроїв, безумовного підкорення особи державі;

— адекватним меті, яку ставить перед собою народ України, є такий святково-обрядовий комплекс, що формується як консенсус цінностей різних соціальних, конфесійних, світоглядних, етнічних, демографічних груп і оперує символами і традиціями, що усвідомлюються як суспільно і, зокрема, національно значущі.

Теоретичне і практичне значення дисертації полягає в тому, що одержані результати дають можливість для подальшого всебічного осмислення як духовної культури взагалі, так і святково-обрядового феномену зокрема.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в процесі викладання курсів релігієзнавства та культурології у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах. Висновки, одержані в процесі дослідження, можуть бути корисними при відродженні свят і обрядів українського народу у принципово нових умовах державного гаранта збереження і розвитку національних святинь і традицій.

Апробація дослідження. Головні ідеї дисертації доповідалися автором на Міжнародній конференції "Українське православ'я: історія, сучасність, перспективи" (Київ, 1993 р.); Міжнародному колоквиумі "Протестантизм в українському соціокультурному контексті" (Київ, 1994 р.); Всеукраїнській конференції "Релігійна традиція в духовному відродженні України" (Полтава, 1992 р.). Основні положення дисертації відображені в шести публікаціях автора.

Впровадження наслідків дослідження здійснювалося не лише у формі наукових публікацій дисертанта, а й в ході навчального процесу в Українській гімназії Ватутінського району м.Києва. Результати дослідження були використані при підготовці інформаційно-аналітичних записок для державних органів та установ. Матеріали дослідження висвітлювалися у засобах масової інформації.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що впливає з його мети і основних завдань. Робота складається із вступу, п'яти розділів, послідовність розміщення яких відповідає ієрархії поставлених завдань, висновків і бібліографії.

Перший розділ дослідження присвячений розгляду святково-обрядового комплексу — складової частини духовної культури, його структури, походження, форми, змісту, функцій тощо. Це дало можливість у другому розділі перейти до з'ясування феномену синкретизму як закономірності розвитку та функціонування релігійної сфери обрядовості. Розгляд цього питання створив передумови для виявлення у третьому розділі місця й ролі містики в структурі релігійного культу. Оскільки в святково-обрядовому комплексі у співвідношенні із релігійною сферою знаходиться світська, то логічно у четвертому розділі

здійснюється аналіз вузлових етапів її еволюції. Дослідженню свят і обрядів у контексті етнічних проблем та визначенню їхнього місця в соціокультурному розвитку сучасної України присвячений заключний, п'ятий розділ дисертації.

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, аналізується стан розробки проблеми, визначається головна мета роботи, відповідно формулюється коло завдань, які випливають із цієї мети, характеризуються методологічні засади та теоретичні джерела дисертації, розкривається її наукова новизна, з'ясовуються питання теоретичної й практичної значимості роботи, її апробації та впровадження наслідків дослідження.

Перший розділ дисертації – "Свята й обряди в системі духовної культури: структурно-функціональний аналіз" – присвячений розглядові обрядовості – складового елемента духовної культури. Автор аналізує духовну культуру як творчу діяльність людей і сукупність духовних цінностей, створених у процесі суспільно-історичної практики. Духовна культура включає в себе лише продукти духовного виробництва, тобто продукти суспільної свідомості в їхніх історично визначених формах – ідеї політичної, правової, наукової, художньої свідомості. Сукупність останніх і становить духовну культуру того чи іншого суспільства.

У процесі матеріальної і духовної діяльності людство не тільки виробляє, продукує культуру, але й оволодіває виробленими знаннями, тобто здійснює засвоєння культури. Це засвоєння із необхідністю передбачає постійне творення надійних механізмів інтеріоризації культурного шару та забезпечення його

го неперервності. Трансляція культури здійснюється в різний спосіб: через виховання, практичне навчання, мову, безпосереднє наслідування, копіювання тощо. Такі засоби й механізми, що склалися й утвердилися в історії суспільства, отримали назву традиційної форми трансляції соціального досвіду.

Концентруючи соціальний досвід, святково-обрядовий комплекс, як своєрідний історичний ланцюг, слугує загальному призначенню і є специфічним засобом відображення, збереження і трансляції культури наступним поколінням, тобто є однією із форм спадкового зв'язку минулого, теперішнього і майбутнього. У процесі соціальної еволюції відбувається подальший розвиток і вдосконалення культури, створюються нові культурні цінності, виникають традиції, які концентрують новий досвід. Традиції утворюють об'єктивну форму суспільного розвитку. З одного боку, вони є формою збереження і розвитку духовної культури, а з другого, — засобом, механізмом передачі, спадковості культури.

Після з'ясування питання структури святково-обрядового комплексу, дисертант переходить до детального аналізу кожного її елемента. При цьому з'ясовуються їхні сутнісні особливості, численні взаємозв'язки, взаємовпливи, розкриваються їхні функції, форми, зміст, особливості еволюції тощо.

Особлива увага приділяється дослідженню такого елемента святково-обрядового комплексу, як обряд. Зокрема, аналізується його форма, зміст, функції, роль в ньому символів, вербальних, естетичних (мистецьких) та інших компонентів, котрий, синтезуючи останні, стає хвилюючим драматичним дійством, справляючи на його учасників психологічний вплив. Особлива увага звертається на характеристику обряду як своє-

рідного ігрового, театрального дійства, в яке включаються найширші верстви населення.

У контексті обрядовості в дисертації розглядається релігійний культ, дії якого можуть бути зведені до двох основних форм: магічних (чаклунських дій) і пропідіального (умилостивлюючого) культу.

У другому розділі – "Синкретизм як константна тенденція функціонування святково-обрядового комплексу" – міститься детальний аналіз розвитку та функціонування обрядовості. Визначаючи поняття "культурний синкретизм", дисертант вказує на об'єктивність процесу з'єднання, злиття різних культурних елементів у процесі їхньої взаємодії один із одним та утворенням нової цілісної системи зі своєю специфічною структурою. Але злиття та об'єднання різних взаємодіючих релігійно-культурних систем відбувається шляхом "зняття" попередніх форм їхнього існування. У цій взаємодії мають місце запозичення, успадкування, перетворення, диференціювання структури, наслідування певного ідейного матеріалу. Запозичується насамперед те, що визначається актуальністю стосовно наявного соціального, культурного та суспільно-психологічного тла. Тому будь-яке релігійне культурне новоутворення має свою специфіку, котра визначається складним переплетенням соціально-економічних, ідеологічних, культурно-історичних і психологічних чинників.

Застосовуючи поняття "культурний синкретизм" під час аналізу еволюції святково-обрядового комплексу в широкому його розумінні, автор дає ґрунтовну характеристику всім його етапам: і ранньому родо-племінному, і національним, і світовим. Такий підхід допомагає з'ясувати закономірність розвитку

обрядової системи, розкрити взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх чинників її синкретизації, виявити характер взаємодії раціональних та ірраціональних її компонентів.

У зв'язку із цим дисертант показує, що обрядовість, як і будь-яка складова духовної культури розвивається на власному "розумовому матеріалі", даючи все більш і більш "грунтовне" ірраціональне пояснення дійсності. Цей розвиток є синкретичним процесом, бо обряди на будь-якому етапі не можуть з'явитися зразу, раптово. Як і будь-який компонент духовної сфери релігійний святково-обрядовий комплекс розвивається у відповідності з тими процесами, які відбуваються в реальному житті, саме тому в певному розумінні релігійна святково-обрядова сфера не має самостійної історії, відірваної від історії суспільства.

Водночас релігійна обрядовість, маючи величезний запас консервативної традиції, у цілком певний час може виявитися не повністю адекватною новаціям, особливо на зламі епох. Тоді можливе "еволюційне" втягнення (асиміляція) святково-обрядовим комплексом не тільки релігійних елементів "нової доби", а й навіть світських, або "революція", коли ламається весь комплекс на догоду принципово новим суспільно-економічним та соціо-культурним умовам.

В дисертації із необхідністю підкреслено, що на відміну від соціальної доктрини церкви, релігійна обрядовість має незрівнянно потужнішу інерцію, бо обрядове дійство формується працею багатьох поколінь, поки стає тим, чим воно є.

Акцентовано, що культовий синкретизм не тотожний культовій асиміляції. Останнє поняття означає повне розчинення одних обрядів у системі інших, наприклад, поглинення хрис-

тианством релігійних обрядів того чи іншого народу, який християнізується, що частково мало місце в історії.

У подальшому автор аналізує такі форми культового синкретизму, як ендогенний та екзогенний. Перший має місце у процесі етногенезу народів за взаємних культурних впливів, за впливу місцевих традицій, реальному змішанні племен. Другий був результатом свідомого насадження місіонерами елементів "чужого культу" ззовні. Під час обрядової синкретизації має місце інтенсивний взаємовплив, взаємодія як релігійних, так і світських елементів. Щоправда, в історичній та етнографічній літературі подібні процеси дещо спрощено порівнюють із еклектизмом — безладним змішанням різних обрядових елементів. Однак поміж оперативними поняттями "синкретизм" і "еклектизм" можна провести досить виразну межу. Перший із необхідністю перебирає такі атрибути, як органічність поєднання (хоча вона не досягає такого рівня, за яким іде синтез); обумовленість розвитком певних елементів суспільно-психологічного і соціо-культурного контексту; включення у традиції певних елементів із наступною трансляцією в часі. Другий пов'язується зі штучністю, дисонантивністю суспільній і культурній тканині, відповідно меншій стабільності і насамкінець — із низхідними тенденціями розвитку. Такі еклектичні системи утворювалися як в античну епоху, так і в наш час. Потрібно підкреслити, що еклектизм не дає нової якості, історичної визначеності новоутворенню.

У третьому розділі — "Містика в процесі еволюції свят і обрядів" — аналізується роль і місце містики в структурі обрядовості.

Віра у надприродне із необхідністю передбачає специфічні

суб'єкт-об'єктні взаємини (суб'єкт віри - об'єкт віри), які формують релігійний культ. Саме останнє лежить в основі релігійного культу. Між людиною та об'єктом її віри (Богом, духом тощо) виникають особливі відносини, які не просто існують у свідомості людини, а практично реалізуються в її діях як учасника обряду. Релігійний обряд, таким чином, є особливою системою символічних дій, за допомогою яких людина намагається вступити в контакт із цим трансцендентним, таємничим (містичним), тобто надприродним, щоб зробити на нього вплив.

Окреслюючи специфічні риси культового містицизму, дисертант насамперед вказує на його невимовність, ірраціональність. Саме одночасне ствердження певного містичного стану та його невимовність складає сутнісне ядро культової містики. На ньому теологами будується система найскладніших міркувань про можливість існування такого стану та неможливості його висловлення через недосконалість мови тощо. Згідно цієї дефініції містичний досвід (стан, взаємини) виключається богословами зі сфери наукового розгляду, і продукovanі ним відчуття не можуть бути верифіковані.

У процесі дослідження еволюції культової містики автор дає змістовну характеристику всім її етапам – від первісної містики аж до сьогodнішніх неомістичних утворень. Такий підхід дозволяє з'ясувати роль і місце містики в структурі релігійного культу, розкрити взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх чинників її формування, виявити характер функціонування окремих її елементів. Доводиться, що розвиток первісної містики був, з одного боку, зумовлений гносеологічними, а з другого, – детермінований соціально-культурними умовами.

В дисертації обґрунтовується думка, згідно з якою най-

більш ранньою формою культового містицизму є шаманізм, оскільки в ньому ми вперше знаходимо принципи, котрі виявляються характерними і для пізніших вчень і містичних культів. Це віра у можливість зв'язку "особливо обраних" людей із надприродними силами, завдяки котрому стають сильними таємні, заховані для звичайних людей знання; віра в можливість злиття людини із духом (божеством); віра в необхідність екстазу для всілякого спілкування із духами (божествами); віра у необхідність посвячення для тих, у кого встановлюються "особливі відносини" із надприродним.

Однак, розвинений культовий містицизм виникає лише тоді, коли релігійний умогляд підходить до поняття трансцендентного абсолюту, а розвиток логіки робить можливим свідомий відступ від логіки в містицизмі. Тому найбільш ранній розквіт культової містики відбувається у суспільствах стародавньої епохи, в країнах із високою філософською та логічною культурою – в Індії (веданта), в Китаї (даосизм), у Греції (піфагореїзм, платонізм). Дисертант зазначає, що ускладнення містичного компонента релігійної обрядовості є закономірністю цієї еволюції, на яку не впливає спрощення обрядової форми.

Будучи обов'язковою ознакою будь-якого релігійного обряду, містика разом із тим має власну, специфічну сферу – культивування ідей, почуттів, дій та прийомів нібито безпосереднього спілкування із надприродним. Внаслідок цього вона може виходити (певними сторонами) за межі традиційних релігійних обрядів.

У дисертації показано, що містичні елементи містяться і в світській обрядовості, зокрема, у похоронно-поминальному циклі, запозичених нею у релігійній.

Четвертий розділ – "Динаміка розвитку світських елементів святково-обрядового комплексу" – присвячено проблемі становлення і функціонування світської сфери обрядовості. Аналіз розпочинається із уточнення поняття "сакральне", яке в богословській і науковій літературі, як правило, пов'язується із релігійним культом. І хоча найбільш очевидно сакральний характер дій проявляється в релігійному культі, бо упродовж тисячоліть домінування в суспільстві релігійної свідомості вклало в поняття сакрального насамперед релігійний зміст, але було б помилкою ототожнювати сакральність в цілому тільки зі сферою релігійного культу. Адже те, що для людини святе, не завжди має своїм джерелом релігію. Отже, сакральний вимір має не лише релігійна, а й світська сфера обрядовості, оскільки коло виявів сакрального визначається онтологічним статусом певних матеріальних об'єктів, моральних норм, вербальних формул тощо – їхнім значенням "особливого", "вибраного" існування.

Дисертант зазначає, що релігійні свята й обряди тривалий час в історії суспільства займали панівне становище, але ніколи не були єдиними. Поряд із ними завжди існувала світська обрядовість, тобто не церковна, а мирська. Аналізуючи проблеми формування суто світської обрядовості, дисертант підкреслює, що це стало можливим внаслідок послаблення впливу релігії в ряді сфер суспільного життя ("відокремлення" від релігії філософії, моралі, права та ін.), а також структурної диференціації суспільства (виникнення світських груп людей, світогляд яких формується поза релігією, які об'єднані спільними цінностями, котрі вимагають світських свят і обрядів тощо).

Аналіз обрядовості показує, що на різних етапах її еволю-

ції співвідношення релігійної та світської сфер було нерівномірним. Якщо ранньородовому і стародавньому суспільствам було властиве домінування релігійної сфери, то, починаючи з епохи Відродження і до сьогодні, отримує свій подальший розвиток процес секуляризації різних сторін людського існування, і паралельно з цим употужнюється світська святково-обрядова сфера.

Аналіз обрядовості тоталітарних суспільств засвідчує, що їхнім сенсом було вкорінення світського різновиду релігії як моноінтегруючого чинника, який супроводжувався деприватизацією святково-обрядової сфери, культивуванням мілітарних, імперських настроїв, безумовного підкорення особи державі.

Дослідження розвитку та функціонування обрядовості дозволяє простежити історичну тенденцію поступового витіснення релігійних компонентів світськими із деякої частини святково-обрядового комплексу.

У п'ятому розділі – "Обрядовість в українському соціокультурному контексті" – аналізуються свята й обряди в контексті етнічних проблем, співвідношення в них етнічного й конфесійного, що нині постало перед незалежною Українською державою.

Здійснений у розділі аналіз дозволяє зробити висновок, що етнічне забарвлення має весь релігійний комплекс, але найбільше такого впливу зазнає саме релігійна обрядовість. Постійне зростання ролі національного чинника в релігійному культурі пов'язане із тим, що процес етнічного формування у світі ще не закінчений. В міру формування і становлення національної свідомості відбувається процес зростання національних особливостей культу тієї чи іншої конфесії, а це, у свою чергу, сприяє

процесові самовизначення етносу. Таким чином, упродовж багатьох віків і відбувалося формування релігійної сфери обрядовості в багатьох народів світу, в тому числі й України. Однак колишня тоталітарна система була скерована на знищення цього величезного шару духовної культури, не враховувала того, що в національній культурі релігійний культ не просто оболонка, зовнішнє ідеологічне нашарування, яке можна легко зішкребти шляхом освіти та виховання. Як особлива "наука життя", він вкоренився у свідомість людей, пронизуючи їхнє світовідчуття і світобачення.

Крах системи цінностей комуністичних суспільств вкрай актуалізував інтелектуальну працю з пошуку нових, адекватних соціальному самоусвідомленню і викликові часу, консолідуючих чинників. Принципово нова суспільно-духовна ситуація розгорнулася на тлі наявності поліваріантних національно-політичних, соціо- і геокультурних моделей. Конкретно-історичні умови спричинили не лише до значних розбіжностей між рівнем національної свідомості населення країн, які утворилися на теренах колишнього СРСР, але й у рамках однієї держави. Це насамперед стосується України, чії землі перебували у складі різних імперій і мали різні умови для соціального і національно-культурного розвитку. Укорінення російських, австро-угорських, польських та ін. елементів обрядовості, символів виступало важливим елементом денационалізації українства, елімінації повноцінної структури етносу. Принципово на це скеровувалася й "інтернаціоналістська" компонента так званої "соціалістичної обрядовості", головним змістом якої було не формування толерантної моделі міжетнічних взаємин, а усунення можливих (по суті справи, наявних) протиріч між націями

шляхом нівелювання національної ідентичності.

Дані соціологічних досліджень засвідчують, що вже тоді релігійні символи як надія святково-обрядового комплексу в цілому зібрали удвічі більше прихильників (41,9%), ніж противників (19,6%). Рейтинг найбільш шанованих християнських свят у студентсько-учнівської молоді виявився найвищим – 71,4%. Водночас майже дві третини (64,3%) опитаних вважають, що почесне місце в українському святковому календарі має посісти День Перемоги. Показово, що і більшість (64,7%) експертів позитивно розцінює введення релігійних символів до обрядовості. Понад 60% експертів (незалежно від партійної належності і регіону) вважають, що за час незалежного розвитку України ще не вдалося створити систему святково-обрядового комплексу самостійної країни, який би асимілював значущі для різних її верств, груп і етносів свята й обряди, символи і став би вирішальним чинником соціалізації.

У дисертації робиться висновок, що суспільство, якого прагне народ України, поза сумнівом, не може прийняти модель інтеграції, властиву тоталітарній державі. На відміну від тоталітарного в ньому існує найвищий спектр цінностей і воно не може бути суцільно монолітним (за винятком епізодів найвищої мобілізації, коли суспільству загрожує реальна зовнішня небезпека).

Звідси випливає висновок, що інтеграція суспільства досягається не за рахунок єдності цінностей, а на основі їхнього консенсусу - узгодження групових зацікавленостей між собою і кожної – з інтересами всього суспільства. Це посилення, на думку автора, має також стати умовою формування святково-обрядового комплексу незалежної країни.

У заключній частині викладені узагальнюючі висновки дослідження.

Основні положення дисертації висвітлені у наступних публікаціях автора:

1. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї. - К., 1993. - 112 с.

2. Сапіга В.К. Особливості обрядово-культової сфери Українського православ'я //Церква і національне відродження. - К., 1993. - С.312-315.

3. Сапіга В.К. Соціологічний аналіз ставлення населення до сучасної обрядовості //Питання релігії та атеїзму. - К., 1991. - Вип.27. - С.79-85.

4. Бондаренко Г.Б., Сапіга В.К. Спас-рятівник //Людина і світ. - 1991. - N7. - С.28-30.

5. Сапіга В.К. Елементи синкретизму в обрядово-звичаєвій сфері культури українського народу // Релігійна традиція в духовному відродженні України. - Полтава, 1992. - С.66-67.

6. Сапіга В.К. Обрядовість як духовне явище в сучасному українському соціокультурному контексті //Релігія і церква в контексті реалій сьогодення. - К., 1995. - С.64-65.

SUMMARY

Sapiga V.C. The religions and sekular spheres of the ritual celebrations complex.

The dissertation for the degree of Candidate of Philosophy (speciality is 09.00.11 - religious studies). Kyiv Philosophy Institute of Ukraine National Academy of Sciences. Kyiv, 1996.

This is manuscript that is defended. The dissertation contains philosophical and sociological analysis of the most characteristic features, origin, development and interaction of religions and secular spheres in the ritual celebrations at the different stages of society's evolution. Ritual celebrations are examined as one of the elements of the spiritual culture. Its structure, matter, form, functions etc. are investigated in paper as well as a phenomenon of syncretism as an important regular in the development and function of religions sphere of ritual celebrations, the place and role of mysticism in the rites, main stages of the secular sphere development in ritual celebrations, rites and celebrations in Ukrainian socio-cultural context.

Аннотация

Сапига В.К. Религиозная и светская сферы празднично-обрядового комплекса. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11. — религиоведение. Институт философии Национальной Академии наук Украины. - Киев, 1996 г.

Защищается рукопись. Диссертация содержит обстоятельный философско-социологический анализ наиболее характерных особенностей становления, развития и взаимодействия религиозной и светской сфер празднично-обрядового комплекса на различных этапах функционирования социума. Рассматриваются праздники и обряды как составная часть духовной культуры, их эволюция, структура, содержание, форма, функции и др.; исследуется феномен синкретизма как закономерность развития и функционирования религиозной сферы празднично-

обрядового комплексу; аналізується місце і роль містики в обрядності; вивчаються вузлові етапи еволюції світської сфери святково-обрядового комплексу; досліджуються свята і обряди в сучасному українському соціокультурному контексті.

Ключові слова: духовна культура, релігійна й світська обрядовість, релігійний культ, синкретизм, містика.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, which is mostly illegible due to blurring and fading.

445393

AB34.347

AB 34.347